

Krzysztof Pisarski

Janowo – zapomniane pogranicze Północnego Mazowsza.

Gdy mówimy o granicy państwa, mamy na myśli jakąś niewidzialną pionową powierzchnię oddzielającą od siebie terytorium jednego państwa od innych¹. Pograniczem natomiast nazywamy pewien obszar położony w pobliżu granicy dzielącej dwie przestrzenie, teren nad granicą państw. Pogranicze może być geograficzne, kulturowe i językowe².

Znamy dobrze przypadki, gdzie granica państwa została wyznaczona przez rzeźbę terenu np. góry i rzeki. Tak było też w przypadku granicy na terenie Północnego Mazowsza, gdzie granicę państwa wyznaczała rzeka Orzyc.

Już w 1240 roku pojawiły się pierwsze zatargi mazowiecko-krzyżackie na tle granicznym. Zakon chciał przejąć jak najwięcej zagospodarowanych ziem mazowieckich wraz z górnym międzyrzeczem Orzyca³. W tym czasie po obu stronach Orzyca istniała już osada o charakterze targowym wzniesiona przez stronę mazowiecką. W wyniku zawarcia tzw. pokoju kaliskiego w 1343 roku obszary sporne zostały podzielone wałem granicznym, który wyznaczał granicę państwa aż do 1945 roku. Również Orzyc stał się naturalną linią graniczną, dzieląc jednocześnie niewielką osadę na dwie części – mazowiecką oraz zakonną. Część osady leżąca pod stroną zakonną nazywała się Komorowo(Camerau), a ta po stronie mazowieckiej otrzymała nazwę Janowo⁴.

Fot. 1 Komorowo, 1938r.

Źródło: <http://www.neidenburg.de/bildarchiv/grossmuckenhausen/> (dostęp: 28 III 2018r.)

¹ Encyklopedia PWN, źródło: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/granica-panstwa;3907552.html> (dostęp: 20 III 2019r.).

² Słownik Języka Polskiego, źródło: <https://sjp.pwn.pl/sjp/pogranicze;2503270.html> (dostęp: 20 III 2019r.).

³ E. Kowalczyk, *Janowo i Mława. Geneza miast pogranicza mazowiecko-krzyżackiego*, „Rocznik Mazowiecki” T. 13, 2001 s. 43-44.

⁴ E. Kowalczyk, *Krajobrazy kulturowe: Janowo nad Orzycem*, Światowit 1(42)/Fasc. B, 1999, s. 139.

Wbrew krążącym opiniom, jakoby nazwa Komorowo pochodziła od komory celnej, należy przyjąć za zasadne tłumaczenie, iż tak naprawdę wywodzi się z języka staropolskiego i słowa „komor”, czyli komar. W późniejszych zapisach nazwy tej miejscowości w języku niemieckim natrafimy m. in. na Mückenhausen, który jest tak naprawdę kalką polskiej nazwy, bowiem z niem. die Mücke – komar. Może to świadczyć o przynależności tej osady do ziem mazowieckich jeszcze przed 1341 rokiem⁵.

Fot. 2 Pieczęć miejska
Źródło: W. Wittyg, *Pieczęcie miast dawnej Polski*,
Wydawnictwo Muzeum
Narodowego w Krakowie,
Kraków-Warszawa, 1905, s. 94.

18 VII 1421 roku Janowo otrzymuje z rąk księcia mazowieckiego Janusza I Starego chełmińskie prawo miejskie⁶. Na cześć księcia osada przyjmuje nazwę Janowo Miasto⁷. Od tej pory miasto rozwija się prężnie i wchłania sąsiednie wioski⁸. Należy w tym miejscu wspomnieć, że Janowo wcześniej zyskało prawa miejskie niż inne większe miasta w tym regionie (np. Przasnysz – 10 X 1427, Mława – 13 VII 1429)⁹. Wynikało to zapewne z lokalizacji na pograniczu mazowiecko – krzyżackim i przeprawie na rzece Orzyc w pobliżu brodu Sgiersk¹⁰.

Warto wspomnieć, że patronem miasta został św. Jan Chrzciciel, na co wskazywać może jego głowa jako herb miasta umieszczona w pieczęci miejskiej, znanej od 1483 roku¹¹. Dokoła pieczęci widnieje napis SIGILLUM+CIVITATIS+PYLCZE. Nie wiadomo jednak, dlaczego na pieczęci miasta Janowo nazywane jest Pilczą. Być może jest to pierwotna nazwa osady¹². Obecnie obraz przedstawiający głowę św. Jana Chrzciciela na tacy jest wykorzystywany jako Herb Gminy Janowo.

Fot. 3 Herb Gminy Janowo
Źródło: www.janowo.pl (dostęp: 28
III 2019r.).

⁵ E. Kowalczyk, *Szlaki drogowe w puszczy na pograniczu Mazowiecko-Pruskim w średniowieczu*, Kwartalnik Historyczny, Rocznik CVI, 1999, s. 10.

⁶ S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959, s. 117.

⁷ E. Kowalczyk, *Janowo i Mława. Geneza miast...* s. 49.

⁸ S. Pazyra, dz. cyt., s. 216.

⁹ Oficjalna strona internetowa Miasta Chełmna: <https://chelmn.pl/pl/historia-i-kultura/prawo-chelmskie/> (dostęp 25 III 2019r.).

¹⁰ „Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza”, cz. II, Dokumenty z lat 1249-1355, wyd. I. Sulowska-Kuraś, S. Kuraś, przy współudziale K. Pacuskiego i H. Wajsa, Wrocław 1989, nr 248, 257.

¹¹ T. Żebrowski, Kościół (XIV-początek XVI w.), *Dzieje Mazowsza do roku 1526*, pod red. A. Gieysztora i H. Samsonowicza, Warszawa 1994, s. 350.

¹² „Miesięcznik heraldyczny”, nr 4, Warszawa, Kwiecień 1937, s. 55.

Nadgraniczne położenie miasta miało swoje plusy i minusy. Bez wątpienia do zalet takiej lokalizacji możemy zaliczyć duże dochody miasta dzięki wymianie handlowej podczas odbywających się jarmarków, a także opłat pobieranych w komorze celnej¹³. Minusem natomiast były skutki konfliktów zbrojnych, bowiem Janowo leżące na granicy państwa jako pierwsze doświadczało zniszczeń i wielokrotnie ulegało pożarom¹⁴.

W wyniku przykrych zdarzeń, którymi były pożary (lata: 1533, 1826, 1855), które w konsekwencji doprowadziły do całkowitego zniszczenia miasta oraz mimo kilku prób jego odbudowy, życie w Janowie zamarło. Jarmarki oraz targi tygodniowe odbywały się już coraz rzadziej, przez co miasto straciło swój charakter handlowy, z którego słynęło w okolicy. Dowodem na to jest choćby znikome osadnictwo Żydów w tym okresie oraz fakt, iż pozostali Żydzi, którzy mieszkali w Janowie zajmowali się tylko handlem pierwszych potrzeb¹⁵.

Z powodów ekonomicznych oraz w ramach represji popowstaniowych Janowo, które do tej pory było Miastem Królewskim¹⁶ zostaje zdegradowane do rangi osady ukazem cara Aleksandra II z dnia 1 VI 1864 roku¹⁷. Pamiętajmy, że do 1920 roku Janowo znajdowało się pod zaborem rosyjskim.

Fot. 3 Przejście graniczne prusko - rosyjskie

źródło: M. W. Knoch, Dłaczego i jak na przełomie XIX i XX w. emigrowano za Przasnysz i do Prus Wschodnich?: <http://www.kurpiankawielkimswiecie.pl/2018/06/dlaczego-i-jak-na-przeomie-xix-i-xx-w.html> (dostęp: 28 III 2019r.)

Ciekawą wzmiankę o Janowie możemy znaleźć w Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego: „*Janowo, osada, dawniej miasteczko, rządowe, nad rzeką Orzyc, powiat przasnyski, gmina i parafia Janów, przy traktzie z Chorzyl do Mławy, od Przasnysza o mil 5*

¹³ E. Kowalczyk, *Janowo i Mława. Geneza miast...* s. 50.

¹⁴ E. Kowalczyk, *Krajobrazy kulturowe...* s. 142.

¹⁵ Ks. M. M. Grzybowski, *Janowo. Szkic z dziejów parafii*, Płock, 2002, s. 30.

¹⁶ A. Pawiński, *Źródła dziejowe. Polska XVI wieku*. Tom V, Warszawa 1895, s. 38.

¹⁷ Dziennik praw, tom 69, Warszawa 1869, nr 239, poz. 471, 473.

odległe. Leży na samej granicy od Prus, posiada kościół parafialny murowany z roku 1827, synagogę, urząd gminy, młyn, dwa wiatraki. Stanowi odrębną liczbę gminy i liczy 140 domów i 2059 mieszkańców, tudzież 998 morgów roli. Przez tutejszą komorę wywieziono w 1876 roku do Prus za 54189 rubli. Początkiem swoim odległych sięga czasów. Jan Starszy, książę mazowiecki, pragnąc wzrostu i dobrego bytu miasta, obdarzył je w roku 1421 prawem niemieckim, ustanowił łaźnię i postrzygalnię, z których dochód na użytek miasta przeznaczył. Następni książęta mazowieccy niemniej opiekowali się Janowem, przyczyniając mu ciągle rozmaitych swobód; zaprowadzili targi tygodniowe i trzy jarmarki do roku. Po zupełnym zgorzeniu miasta, król Zygmunt I uwolnił je w roku 1533 od opłaty podatku, szos zwanego, i od wszelkich innych poborów na lat cztery, wyjąwszy od czopowego, a gdy miasto dobrze zabudowało się, spaliło się w XVII wieku i po dwakroć w naszych czasach w roku 1826 i 1855, z której to ostatniej klęski znowu się podźwignęło. W roku 1862 Janowo liczyło ogólnej ludności 1616 dusz, pomiędzy którymi było katolików 1095, ewangelików 11, starozakonnych 629, utrzymujących się z rolnictwa i wyrobu płótna domowego; domów murowanych 2, drewnianych 158¹⁸.

Z powyższego tekstu wynika, iż pod koniec XIX wieku, Żydzi stanowili 39% mieszkańców Janowa, podczas, gdy w tym samym czasie w Przasnyszu było to 52,5%¹⁹. Warto w tym miejscu wspomnieć, że według spisu ludności z 1776 roku, Żydzi stanowili zaledwie 3,25% ludności Janowa²⁰. Im większy odsetek mieszkańców miast i osad stanowili Żydzi, tym szybciej i prężniej rozwijały się te miejsca. Gdyby nie oni, plony nie miałyby żadnej wartości, bo nikt nie byłby w stanie ich przerobić na inne dobra²¹. Zgodnie podkreślano pozytywny wpływ ludności żydowskiej na życie gospodarcze miast mazowieckich. Operatywność, wszechstronna znajomość lokalnego rynku oraz adaptacja do ciągle zmieniającej się sytuacji gospodarczej to cechy, dzięki którym Żydzi stawali się pionierami postępu przemysłowego w powiecie przasnyskim²².

Janowo stawało powoli na nogi. Było osadą dość ruchliwą, jednak dalszy jej rozwój został zahamowany przez wybuch I Wojny Światowej. Ze względu na swoje trudne geopolityczne położenie, jako jedno z pierwszych miejscowości Północnego Mazowsza doznało zniszczeń już w pierwszych tygodniach Wojny. Niemcy zajęli Janowo i palili je trzy razy. Ostatni pożar miał miejsce 27 IX 1914 roku, podczas którego uległ całkowitemu spaleniu kościół wraz z zabudowaniami plebańskimi²³.

W liście Rabina S. J. Wapnera do Centralnego Komitetu Pomocy Ludności Żydowskiej w Nowym Jorku czytamy: „*Miasto całkowicie zniszczone. Z 50 rodzin żydowskich pozostało tylko 13 w Janowie. Pozostali są rozproszeni w różnych miastach. Są chorzy i nieszczęśliwi i są głodujący. Proszę o ratunek. Chcą mieć możliwość powrotu do swoich domów. Synagoga też została zniszczona. Ale przede wszystkim chcą uratować swoje żony i dzieci przed głodem. Tworzą komisję w celu repatriacji Janowskich rodzin.*”²⁴

¹⁸ F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1882, Tom III, s. 433.

¹⁹ R. Waleszczak, *Mniejszości narodowe (wyznaniowe) w mieście powiatowym Królestwa Polskiego po powstaniu styczniowym. Przykład Przasnysza*. Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 15, s. 42.

²⁰ S. Litak, *Parafie i ludność diecezji płockiej w drugiej połowie XVIII wieku*, *Studia Płockie* 3, 1975, s. 237.

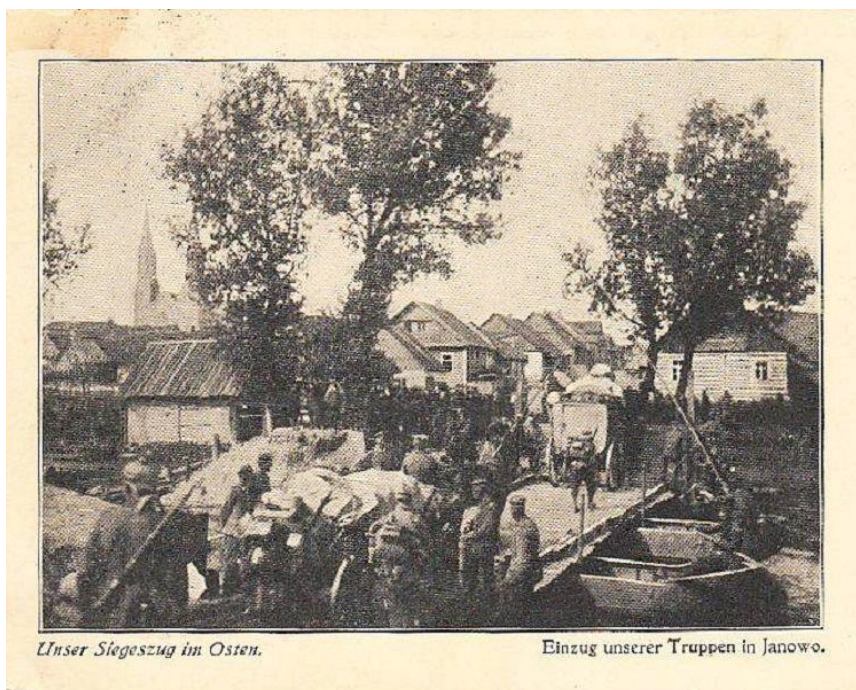
²¹ R. Szuchta, *1000 lat historii Żydów polskich. Podróż przez wieki*. Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, Warszawa 2015, s. 82.

²² R. Waleszczak, *Mniejszości narodowe...* s. 45.

²³ „*Miesięcznik Pastorski Płocki*”, 1914 nr 10, s. 306.

²⁴ Źródło:

[http://search.archives.jdc.org/multimedia/Documents/NY_AR1921/00019/NY_AR1921_03853.pdf#search=\(do](http://search.archives.jdc.org/multimedia/Documents/NY_AR1921/00019/NY_AR1921_03853.pdf#search=(do%20step%3A30%20III%202019r.))
step: 30 III 2019r.

Fot. 4 Wojska niemieckie w Janowie, 1914r.

źródło: <https://fotopolska.eu/m37449,Janowo.html?f=658679-foto>(dostęp: 30 III 2019r.)

Fot. 5 Zniszczone Janowo, 1915r.

źródło: <https://fotopolska.eu/m37449,Janowo.html?f=278986-foto>(dostęp: 30 III 2019r.)

Mimo ogromnego zniszczenia Janowa, już w 1933 roku udało się je prawie w całości odbudować. Niestety dawny dobrobyt nie wrócił. W wyniku wojny celnej upadł handel z sąsiednimi Prusami, a przemysł nie dawał możliwości zatrudnienia²⁵.

W wyniku coraz gorszej sytuacji gospodarczej i finansowej Janowa, mieszkańcy zmuszeni byli do emigracji zarobkowej na sezonowe roboty w sąsiednich Prusach Wschodnich. Robotnicy rolni werbowani byli przez pruskich posiadaczy majątków

²⁵ „Głos Mazowiecki”, 1933 nr 12, s. 4.

ziemskich²⁶. W sąsiednim Komorowie(Camerau/Großmückenhausen) właścicielką gruntów była Anna Schlenger, w Łomnie(Lomno) – Chmielewski Fritz i Hoffman Emil, w Pęczkach(Pentzken/Kleinmückenhausen) – Maxim Emma, w Kozieńcu(Kozienietz/Sömmering) – Majewski Gustaw i Poganski Karl²⁷.

Jednak i możliwość wyjazdu w celach zarobkowych została przez prusaków mocno ograniczona, bowiem mając dwa miliony swoich bezrobotnych nie chcieli już przyjmować robotników z Polski. Z tego też powodu w Janowie panował większy niedostatek niż gdzie indziej²⁸.

Mimo przeciwności losu udało się w Janowie odbudować też i kościół, który miał służyć za świątynię tymczasową. Obok cmentarza grzebalnego, koło szosy prowadzącej do Przasnysza przystąpiono w 1930 roku do prac związanych z budową nowego murowanego kościoła. Odbuwający wówczas wizytację po Północnym Mazowszu prezydent Ignacy Mościcki złożył na ten cel kwotę 500 zł²⁹. Po wybudowaniu murowanego kościoła stary budynek sprzedano do Skierkowitzny, gdzie stoi do dziś.

Fot. 6 Kościół w Janowie, 1938r.

źródło: <http://www.neidenburg.de/bildarchiv/grossmuckenhausen/> (dostęp: 30 III 2019r.)

Niestety historia lubi się powtarzać... 2 IX 1939 roku oddziały niemieckie wkroczyły do Janowa i aresztowały księdza Władysława Białego więząc go tymczasowo w Komorowie, skąd przewieziono go później w okolice Królewca, a następnie do obozu w Działdowie, gdzie 27 V 1940 roku został zamordowany³⁰.

Mieszkający w Janowie Żydzi również zostali aresztowani i przewiezieni do getta w Łodzi, a następnie część z nich trafiła do obozu Auschwitz w Oświęcimiu, gdzie zostali zamordowani. Tylko nieliczni zdołali uciec z Janowa i przeżyć. Ci którzy znajdowali się w getcie w Łodzi również zostali zamordowani...³¹. Mieszkańcy Janowa zostali w późniejszym

²⁶ Ks. M. M. Grzybowski, *Janowo....* S. 36.

²⁷ *Amtsbezirk Roggen*, źródło: <https://www.yumpu.com/user/neidenburg2009.hm.software2.de> (dostęp: 25 III 2019r.).

²⁸ „Głos Mazowiecki”, 1933 nr 12, s. 4.

²⁹ Ks. M. M. Grzybowski, *Janowo....* S. 75.

³⁰ Ks. M. M. Grzybowski, *Ksiądz Władysław Biały*, s. 26.

³¹ *The Central Database Of Shoah Victims' Names*, źródło: <https://yvng.yadvashem.org/> (dostęp: 31 III 2019r.).

czasie wysiedleni do dalszych miejscowości (m. in. Zaręb i Pruskołęki), a opustoszałe Janowo zostało niemieckim poligonem wojskowym³² z Podoficerską Szkołą Piechoty mieszczącą się w budynku szkoły podstawowej³³.

19 I 1945 roku oddziały 3 i 48 armii radzieckiej oraz 3 korpusu generała Nikołaja Oślikowskiego wyzwoliły Janowo spod okupacji niemieckiej i wkroczyły tego samego dnia do Komorowa, mając na celu zajęcie Nidzicy(Neidenburga)³⁴. 16 VIII 1945 roku Prusy Wschodnie na mocy umowy pomiędzy ZSRR a Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej zostają włączone do terytorium Polski, a granica, którą wyznaczał Orzyc przestaje obowiązywać³⁵.

Po II Wojnie Światowej Janowo nadal należało do powiatu przasnyskiego w województwie warszawskim. Na podstawie Ustawy z dnia 25 września 1954 roku o reformie podziału administracyjnego wsi i powołaniu gromadzkich rad narodowych oraz Rozporządzenia Rady Ministrów Janowo włączono w 1955 roku do powiatu nidzickiego w województwie olsztyńskim przyłączając jednocześnie Komorowo do gromady, a później do Gminy Janowo³⁶.

Taki stan utrzymuje się do dnia dzisiejszego. Janowo czekało 600 lat, aby ponownie połączyć się z Komorowem. Niestety nikt nie spodziewał się tego, że będzie to tożsame z oderwaniem się poprzez zmianę podziałów administracyjnych od powiatu przasnyskiego. W taki oto sposób Janowo zostało zapomnianym pograniczem Północnego Mazowsza, o którym pamięć nie może zaginąć.

³² A. Drwęcki, *Armia Krajowa w powiecie przasnyskim*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 6, 1992, s. 71.

³³ Źródło: <https://szkolajanowo.edupage.org/a/6731>(dostęp: 31 III 2019r.).

³⁴ S. Ambroziak, *Mazurskie historie. Ofensywa*, źródło: http://www.jenot.org/historia_okolicy/artykuly_historyczne_slawomira_ambroziaka.html(dostęp: 31 III 2019r.).

³⁵E. Wojnowski, *Problem Prus Wschodnich w okresie II wojny światowej - powrót Warmii i Mazur do Polski*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 1985, s. 335.

³⁶ Źródło: [http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Janowo_\(gmina_wiejska\)](http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Janowo_(gmina_wiejska))(dostęp: 31 III 2019r.).